

ЗАЖИНКИ ЕПОХИ

Уривок із кіно-сценарія

ЧАСТИНА ПЕРША

Жив собі пан Дуринда тихо й безтурботно...

1. (Діафрагма). Рука заводить грамофон. Грамофон починає награвати.

2. (Поширюється). Невеличка їдальня. Посередині стіл із стравою для снідання, а за столом—моложава, капризна, років під 30 дама, та поруч дівчинка років 8. Біля столу з краю стоять два вільних стільці.

3. У кутку на невеличкому столику грамофон. Від нього, задоволено посміхаючись, прямує до столу пан Дуринда,—маленький, опецькуватий і лисий чоловік під 40.

4. Родина за сніданком. Лишається один вільний стілець. Дуринда, вминаючи їжу, весело киває до дами й показує в бік грамофону:

А здорово, Дусінко, воно грає...

5. Дама поважно, не всміхаючись, погоджується й повертає голову в бік дівчинки, що...

6. ... слухаючи грамофона, забуває їсти й з радощів аж підскакує.

7. Це підскакування на тонну даму робить неприємне вражіння. Вона журно хитає головою і робить дівчині нотацію:

Що за моветон?.. Клавочко!..

8. Дівчинка сором'язливо опускає очі в тарілку й стає капризно їсти. Крадькома кидає погляди на грамофон (ЗТМ)

9. (ДФМ) В дзеркалі раз-по-раз віддуюються намилені щоки.

10. (ДФМ пошир.) Намилене для гоління лице пана Дуринди. Рука обережно водить бритвою по правій щоці.

11. Невеличкий і навіть убогий кабінет. В одному кутку неприбране ліжко, а в другому—верхи на кріслі, зазираючи в дзеркало, голиться пан Дуринда.

12. Над його головою рій мух. Вони непокоять лису голову й Дуринді раз-у-раз доводиться відганяти їх. Це, нарешті, надокучає, роздратовує й Дуринда...

13. ...зскакує зі крісла, кидається до столу, похапцем перебирає папери й хапає газету.

14. Знову верхи на кріслі. Прикриває голову газетою. Видно її назву. Це

Земщина

15. Лівою рукою придержує на голові газету, а правою—голиться.

16. (ДФМ). В дзеркалі задоволено віддуюються щоки.

17. Одну щоку вже виголено. Дуринда береться за другу щоку, ліву. Та зараз же незадоволено кривиться і...

18. ... повертається обличчям до дверей.

19. У дверях—середніх літ селянин. Розгублено розставивши руки дивиться додолу, собі під ноги. Там. .

20. ... біля селянинових ніг лежить допіру перекинений „генерал“, а від нього швидко біжать струмочки.

21. Селянин поволі відсувається назад. Розгублено тре рукавом спіднілого лоба.

22. Дуринда сердито кидає на підлогу бритву й гнівно налітає на селянина. Кричить. Лається. І крик свій посилює надзвичайною жестикуляцією.

23. Селянин розгублений. Мовчки, покvapливо тре собі лоба, потім нагинається й роздивляється, немов шукаючи чогось.

24. Дуринда ніяк не може заспокоїтись. Його страшенно обурює ця пригода,—чом він, чортів мужик, не постукав у двері, не попередив?

25. Селянин трохи спантеличено кліпає очима. Каже:

Я ж нехотячи... а жати за полтинника не будемо...

26. Пан стовбуріє.

27. Розгублене й здивоване лице панове.

28. Поволі притомніє. І знову...

29. ...налітає на селянина.

30. Селянин чуває голову. Злякавшись крику панського, горбиться. Стоїть із виглядом „ні в тих, ні в цих“.

31. Пан поволі втихомирюється. Потім нагинається додолу, бере газету й...

32. ...мов віялом обмахує себе. Від цього...

33. .. мило з лівої щоби швидко зникає. Виступає чорна гушавина.

34. Дуринда втомлено сідає в крісло. Спокійно звертається до селянина.

Ну, що там, серденько моє, трапилося?..

35. Селянин перестає мнятись. Його рухи набувають категоричности. Він подається трохи ближче й починає говорити (ЗТМ).

36. (НПЛ). Над буйними нивами сходить сонце.

37. Від села йдуть косарі.

38. Край ниви косарі мантачать коси.

39. Косять.

40. Захід сонця. Сонячне проміння виблискує на стіжках.

41. Жінки дов'язують снопи. Косарі поволі, втомлено кидають роботу.

42. Темно. Косарі вертаються до села.

43. День. На стерні гурт косарів. Вони не працюють. Схвильовані. Сердито гомонять. Серед них...

44. (НПЛ)... панів співрозмовач (кадр. 19)

45. (НПЛ) До нього звертаються косарі й сердито наказують:

Менш, як за карбованця, на роботу не станемо...

46. (НПЛ) Дуринда зривається з місця й, мов півень, розлютовано кидається

47. ... вперед на делегата кссарів. Та напівдорозі робить швидкого зворота й починає кружляти по кімнаті.

48. Приголомшений звісткою Дуринда поволі приходить до розуму. Він зупиняється посередині й, немов прагнучи дійти чогось,—думає. Йому ввижається:

49. (НПЛ). Напівскошена нива коливається на вітрі. Хилиться долу.

50. (НПЛ) Дуринда хапається за голову й розпачливо звертається до селянина-делегата:

З мене карбованця?!... люди добрі!.. А совість?!..

та я ж буду бідніший од вас!..

51. Делегат байдуже знижує плечима,—мовляв, моє діло маленьке.

52. Дуринда знову швидко крочить кімнатою. Нашвидко думає. Враз рішуче зупиняється, підходить до делегата й каже:

Не дам !.. Не можу!.. Я не Самоцвіт якийсь... і не граф Бобринський... Не дам...

53. Дуринда розводить руками на знак того, що не може платити більше. Делегат знову знижує плечима й виходить геть.

54. На самоті. Роздумливо ходить із кутка в куток. В його уяві:

55. (НПЛ) Буйна напівскошена нива...

56. Косарі біля хати. Пихкаючи цигарками, нахабно регочуть.

57. (НПЛ) Дуринда хапається за голову й біжить до дверей. Але помічає на підлозі бритву, проводить рукою по щоці, нагинається й...

58. ... з повідбиваними шматками бритва у руках Дуринди.

59. Дуринда бідкаючись тре собі край лоба,—і тут маєш збиток. Зідхнувши вертається назад. Підходить до дзеркала й дивиться. В дзеркалі:

60. Напівголене лице Дуринди незадоволено кривиться.

61. Дуринда, чухаючи голову, йде до столу й виймає шухлядку. Риється. Знаходить бритву, розкриває і...

62. ... незадоволено підносить до лица зламану й заіржавілу бритву.

63. Кидає бритву геть і махає знесилено рукою. Журно хитаючи головою, замислюється. І в його уяві знову

64. (НПЛ) Кадр 56 (Косарі нахабно регочуть).

65. (НПЛ). Дуринда хапає себе за голову й вибігає з кімнати (ЗТМ)

66. Біднячий будуар. Перед канапою з одного боку—Дусінька, з другого—Клавочка.

67. Пестять купку манесеньких котенят.

68. До будуару влітає Дуринда. Жестикулюючи кричить. Котенята лякаються й...

69. ...з канапи на всі сторони. Двойко вивалюється на підлогу. До них кидається Клавочка.

70. Дусінька розлютована. З пучками кидається до Дуринди. Той...

71. ... спантеличено відступає, не розуміючи в чому справа...

72. ...хрестить Дусіньку.

73. Хрестіння дуже роздратовує, й Дусінька мало не скаженіє.

74. Дуринда безпорадно махає рукою, виймає з кешені хустинку й обтирається. Помічає Клавочку й виряджає її з кімнати. Клавочка, нахнюпившись, виходить геть.

75. Дуринда знесилено падає на канапу. Обвиваючи своє лице хустинкою—звертається до Дусіньки:

76. (НПЛ). Кадр 19 (од косарів делегат з'являється в кабінеті).

77. Кадр 43 (Косарі, кинувши роботу, мітингують).

78. Дусінька, широко розкривши очі, плескає в долоні:

Серж!... та що ж це буде?..

79. Дуринда швидко встає. Гордо задирає голову й упевнено б'є себе в груди. Потім...

80. ... поспішною ходою кидає будуар. Пані вертається до канапи й заклопотано порядкує котенят (ЗТМ).

81. Ганок небагатого поміщицького будинку. На ганок виходить пан Дуринда. Гукає.

82. Прибігає захеканий наймит. Стає струнко. Одержує від пана наказу й швидко кидається назад.

83. Ніби щось пригадуючи, Дуринда тре собі ліву щоку. В його уяві:

84. (НПЛ) Кадр 10 (Дуринда голиться).

85. (НПЛ) Нетерпляче тре собі щоку. Думає. Раптом починає шукати в кешенях. Виймає носові хустки.

86. Вибирає. Непотрібні хустки, помняті, заялозені кидає просто на ганок. Нарешті вибрав одну, розмотав і...

87. ...перев'язує собі праву виголену щоку.

Кінець першої частини.

ДРУГА ЧАСТИНА

88. (ДФМ). Довгий тіневий промінь. Він веде до...

89. ... середини просторої комори.

90. Заклопотані наймити риються в різному мотлохові.

91. В дверях з'являється пан Дуринда. Питається наймитів. Ті...

92. ... розводять руками й виходять геть.

93. Пан веде наймитів до сараю. Розкриває двері, входять.

94. Шукання в сараї. Від шукання аж курить. На цю хвилю приходить Дусінька. Звертається до Дуринди, що...

95. ... нетерпляче махає рукою.

Не заважай... і де та чортова жниварка ділася?..

96. Дусінька, ніби пригадуючи, поволі відповідає. Потім починає й собі шукати.

97. Шукають. Раптом...

98. ... Дусінька щось надibuє. Похапцем скидає сіно. Гукає.

99. На гук збігається решта шукачів. Вкупі скидають сіно. З-під сіна виглядає якась машина. Це...

100. ... жниварка. Пан радіє. Метушливо наказує везти машину на двір.

101. Рушають. Але—жниварка не має задніх коліс і...

102. ... її виносять.

103. Жниварка на дворі. Біля неї метушаться пани й наймити. Мацають. Випробовують. Та нічого не виходить: не машина—інвалід.

104. Засмучене подружжя.

105. Пан кусає собі губи й журно хитає головою.

106. (НПЛ). Кадр 55 (Буйна напівскошена нива).

107. Колоски хиляться додолу. З них сиплеться зерно.

108. (НПЛ). Дуринда запитливо дивиться на Дусіньку. Та радить:

Дай по карбованцю... Аби тільки вижали

109. З такої пропозиції Дуринда обурюється. Він ніколи на таку пропозицію не пристане. Роздратовано дає наказа наймитам. Ті швидко розбігаються. (ЗТМ).

110. Бігунки перед ганком. Наймит придержує коня.

111. Дуринда й Дусінька сходять із ганку. Вона, умовляючи, все говорить, говорить. Дуринда заперечливо хитає головою. Заспокоює дружину:

Хлопів боїшся? Я ж повернуся... та й Клавочка,
й учитель будуть...

112. Дусінька вмовляє. Дуринда нетерпляче махає рукою, поспішно сідає на бігунки й рушає. (ЗТМ).

113. Побік село. Просто—лани. На шлях виїжджає Дуринда, вдивляється...

114. ... В кінці шляху на обрії з'являється якась цятка, що швидко котиться, наближається й набуває контурів...

115. ... візка. У візкові, в студентському кашкеті, флегматичний, з вусами вже хлопчина.

116. Зустрілися. Дурінда весело розкланюється і кричить студентові. Той привітно знімає кашкета, й, на знак погодження, киває головою. Роз'їжджаються.

117. Дурінда, вйокаючи на коня, похапцем скидає бриля й пов'язку. Вільніше зідхає і...

118. ... надувши щоки, намотує на руки віжки. Вйо!... (ЗТМ).

І Самоцвіт у спеку в'яне...

119. На ганок, потягаючись, виходить огрядний і гладкий, в урядовому кашкеті чолов'яга.

120. Апетитно позіхає.

121. Поволі набирає повні груди повітря і кричить до покоїв. Звідти...

122. ... поспішно з'являються дві наймички. Одна з цеберком, друга з великим мохнатим рушником.

123. Господар недбайливо кидає кашкета наймичці з рушником. Підставляє голову. Друга наймичка піднімає цеберко й...

124. ... лле панові на шию воду. Пан прискає водою, як кіт.

125. Миття закінчено. Пан бере рушника й обтирається. Смакуючи, тре собі шию.

126. Алеєю наближається постать. Це...

127. ... з перев'язаною щокою Дурінда.

128. Радісна зустріч двох панів-сусідів.

129. Господар, показуючи на перев'язану щоку, питається, — що це. Дурінда скаржиться і...

130. ... роздирає рота. До кутніх зубів тягнеться палець.

131. Дурінда виймає з рота пальця й скривившись, мов від болю, зідхає.

132. Господар співчуваюче хитає головою. Розпитує. Гість відповідає.

133. (НПЛ) Нива. Косарі, розмахуючи й репетуючи, кидають роботу.

134. Буйною нивою гуляє вітер.

135. (НПЛ). Дурінда хвилюючись оповідає. Господар заспокоює:

Та ви не той... я вам жнивварку асигную... раз, два й вижнете...

136. Господар бере вдячливого гостя під руку й, жваво промовляючи, веде до саду. Гість задоволено поспішає і...

137. ... швидко перебирає ногами.

138. Алея. Лава. Наближаються дві постаті, — господаря й Дурінди.

139. Умошуються на лаві. Господар каже:

Хвилиночку заждемо, бо в мене суд...

140. Лагідно розмовляють. Дурінда, забалакавшись, зриває з щоки хустинку й...

141. ... поквапливо обтирає спітніле лице.

142. Та, згадавши своє лихо, наспіх зав'язує щоку. Озираючись на господаря, віддувається.

143. Господареві парко. Він просовує руки під сорочку й...

144. ... хляскає себе по голих грудях.

145. Дурінду бере нетерпещь. Він, немов благаючи, звертається до господаря:

Пане Самоцвіте... Миколо Петровичу...

146. Господар, як і раніш, хляскаючи себе по грудях, балакає. Заспокоює гостя. Гість нетерпляче тупцює всім тулубом на лаві. Йому ввижається:

147. (НПЛ) Кадр 56 (Косарі, пихкаючи цигарками, нахабно регочуть).
148. Кадр 107 (із колосків сиплеться зерно).
149. (НПЛ). Дуринда хапається за голову, зривається з місця (ЗТМ).
150. Гість заклопотано ходить вдовж лави. Господар, вважаючи за свій святий обов'язок розважати, балакає, балакає...
151. В кінці алеї з'являється постать селянина. Дуринда вдивляється. Звертається до Самоцвіта. Той...
152. ... задоволено киває головою. Запрошує Дуринду сісти. Сідає.
153. Постать швидко наближається—це високий поважний дядько, з великою рудою бородою. Іде, спираючись на палицю. В лівій руці—невеличкий кошик.
154. Не доходячи ступнів десяти до лави, селянин кладе палицю на землю, скидає картуза й низенько вклоняється панам.
155. Спітніле лице селянина. Невеличкі очі стурбовано й пильно дивляються.
156. Добродушність із господарєвого лица враз зникає. Він випи-нає груди й гостро озирає дядька з ніг до голови.

Крутоноженко?... Никанор?...

157. Селянин, не зводячи очей, поспішно відповідає:

Так точно, Крутоноженко... Никифор...

158. Самоцвіт перебиває його мову. Зручніше розвалюється на лаві й...
159. ... киває тому пальцем,—йди-но, голубе, ближче.
160. Мужик, як і перше, пильно вдивляється. Зважується й поволі наближається до лави.
161. Товсті пальці Крутоноженка, що держать картуза, йорзають по козиркові (ЗТМ).
162. (НПЛ). Рука сипле прокламації (ЗТМ).
163. Самоцвіт робить люті очі й визвірюється на селянина.
164. Крутоноженко розгублено кидає поглядом то на Самоцвіта, то на Дуринду. Перекладає картуза з одної руки до другої, мнеться і взагалі почуває себе зле.
165. Самоцвіт лютує. Загрожує йому всіма карами (ЗТМ).
166. (НПЛ). Головний фасад тюрми. Кілька поверхів ґрат.
167. Крутоноженко за ґратами.
168. От його два салдати вивели на прогулянку. Ноги й руки Крутоноженкові закуто в кайдани (ЗТМ).
169. (НПЛ) Крутоноженко розгублено мотає головою. Нервово мне картуза. На його лиці—як і книзі: „за що мені така напасть“.
170. Самоцвіт зривається з місця й, мов лис до здобичі, присідаючи, наближається до селянина.

Кінець другої частини.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

171. Білий рукав Самоцвітової сорочки миготить у повітрі й з ляском...
172. ... зупиняється біля Крутоноженкового лица.
173. Крутоноженко трохи хилиться, хилиться, але...
174. ... миготить другий рукав і Крутоноженкове лице м'ячем одлітає набік (ЗТМ).
175. Прибраний кабінет Дуринди. Біля стіни на двох стільцях—грифельна дошка, а перед нею—заклопотана Клавочка. Тримтячою рукою пише:

7

176. В кріслі Дусінька. Раз по раз кидає погляди на...

177. ... вчителя, що ходячи по кабінетові, диктує. Клавочка пише крейдою на дошці:

$$7 + 5 - 8 =$$

178. Скільки буде врешті,—Клавочці дуже тяжко вирішити й вона тримтячи, безпомічно кліпає очима. От-от заплаче.

179. Дусінька не в змозі здержати свого гніву, підлітає до Клавочки, бере її за косичку й стукотить її лобом об дошку. Потім кидає, хапає крейду й, покvapливо нервуючись, ставить після знака рівності:

20

180. Дусінька сердито вказує заплаканій Клавочці— от оскільки повинно бути. Але...

181. ... вчитель спокійно витирає пальцем 20 і ставить 4.

182. Спантичена Дусінька й безпомічна Клавочка незрозуміло дивляться то одна на одну, то на вчителя. Учитель спокійно і не поспішаючи, стає пояснювати, як у нього вийшло 4. Вказує на знак мінусу.

Це ж мінус... а коли мінус—значить відняти треба.

183. Клавочка витирає пучкою слюзи й насмішкувато дивиться на матір,—що, мовляв, з'їла (ЗТМ).

184. Дві панські голови, Самоцвітова й Дуринди, заглядають мужикові під ніс. На землі—перекинений кошик із грибами.

185. Крізь Крутоноженкові пальці, що міцно держать носа, густо тече кров.

186. Самоцвіт обурено трясє селянина за плече. Питається. Той поволі піднімає заюшене лице й відповідає:

Від сонця парко, ваше благородіє...

Мазка, значить, і пішла...

187. Крутоноженко задирає до неба голову і втихомирює свого носа. Самоцвіт із огидою дивиться на нього й, скривившись, обтирає об штани руки.

188. Дуринда заспокоює побитого,—пройде. І заспокоюючи, помагає Крутоноженкові краще задерти голову, щоб припинити кров.

189. Три голови: Самоцвіта, Крутоноженка й Дуринди. Прислухаються (ЗТМ).

190. Шумливий натовп селян різного віку. Попереду поспішає прикажницького типу постать. За ним—два мужики з бляхами на грудях ведуть третього—високого, кремезного й певного в собі селянина.

191. Натовп репетує. Гнівно кричить. І сучить кулаками в бік прикажчика. Той...

192. ...огризається. Підганяє конвойних.

193. Натовп хвилею заливає панський двір.

194. Селяни йдуть до панового будинку. Біля ганку зупиняються.

195. Самоцвіт поспішно, поправляючи на ходу одержу, йде до ганка. За ним рушають Дуринда й Крутоноженко.

196. Натовп, побачивши пана й начальника, вщухає й подається трохи назад.

197. Самоцвіт гнівно наступає на селян. Обертаючись назад до покоїв, кричить. Звідти вибігає наймичка й подає йому мундира. Самоцвіт убирається в мундир земського начальника, випинає груди й насупивши очі, оглядає натовп.

198. Прикажчик (кадр 192) підходить до Самоцвіта. Він важко дихає і тримтячими руками...

199. ...виймає з кешені помняті й невеличкі папірці.

Бунт, ваше благородіє... Ось і афішки... Від нього це...
Всіх, гад, колобродить.

200. Прикажчик кидає повні ненависти погляди на високого мужика, що його привів конвой.

201. Самоцвіт кидає швидко очима по натовпові. Бере папірчика, розгортає й починає читати. Це прокламація. На ній:

Брати селяне!.. Настав час великої й лютої боротьби...

202. Розширені очі Самоцвіта от-от вискочать на папірчик.

203. Напружені обличчя селян.

204. Самоцвіт кидає читати. Люто мотає головою. Його...

205. ...рука тримтяче стискує й мене папірчика.

206. Самоцвіт звертається до прикажчика. Той...

207. ...одхекується, міняє позу й починає розказувати.

208. (НПЛ) Будинок волосної управи. На подвір'ї сила людей. З'являється прикажчик. Він...

209. ...виходить на ганок і промовляє:

Ви не той... Завтра ж дожинати...

210. (НПЛ) селяни, нічого не кажучи, піднімають руки й...

211. ...тичуть прикажчикові дулі.

212. Ряд кремезних дуль.

213. (НПЛ) Самоцвіт, роззявивши рота, блукає поглядом по тихих рядах натовпу.

214. Прикажчик одхекується й оповідає далі.

215. (НПЛ) Наперед виходить отой бунтівник (кадр 190) і розмахуючи в запалі руками, промовляє до селян.

216. Селяни погоджуються з промовцем і погрожують кулаками прикажчикові.

217. (НПЛ) Самоцвіт здивовано поводить ротом і не може вимовити слова. Повертається до Дуринди й розводить руками, — чи ви бачили таке.

218. Та раптом Самоцвіт починає оживати. Він швидко повертається до високого селянина (кадр 190) і нетерпляче наказує йому підійти ближче.

219. Високий сперечається.

220. Самоцвіт гнівно тупотить ногами. Біля губ йому з'являється піна.

221. Високий сперечається й уперто не хоче підійти до Самоцвіта. Самоцвіт звертається до прикажчика й питає. Той схилившись одкажує:

Крутоноженко, ваше благородіє... Никанор...

222. Самоцвіт, не розуміючи, здвигає плечима. Круто повертається і показує на побитого Крутоноженка, — хто ж оце?

А це брат його... Никифор.

223. Прикажчик, низько вклоняючись, відповідає панові.

224. Люте лице Самоцвіта.

225. Побитий Крутоноженко, придержуючи носа, рішуче підводить голову й жваво, прислухаючись, крутить на всі боки головою.

226. Натовп зацікавлено слухає, — що ж воно буде далі.

227. Самоцвіт налітає на прикажчика. Визвірюється так, що перші лави натовпу...

228. ...з переляку посуваються назад.
229. Прикажчик мов прибитий. Вся його постать зігнулась і присіла, як пришиблена.

230. Самоцвіт вмить повертається до побитого Крутоноженка:

А тебе, мурло, яка лиха година принесла?.. Не
для тебе ж суд мав бути!

231. В натовпі сміх.

232. Побитий приймає руки від носа. Кров летиться по вусах, бороді й падає на піджак.

233. В очах побитого з'являються іскри розуму. Очі наливаються сміливістю й ненавистю.

234. Побитий випростовується, підвищує голос і починає ремствувати.

235. Самоцвіт, нервово скубучи кінчик свого носа, слухає.

236. Побитий, розмазуючи по обличчю рукою кров, кричить:

Хіба це суд? Хто що зробить, а мене—в морду?
Розбій це, а не суд!..

237. Самоцвіт не видержує. Він сатаніє і з кулаками кидається на вже побитого Крутоноженка.

238. Побитий, щоб уникнути нових кулаків, прожогом кидається в натовп і зникає там.

239. Самоцвіт тупотить ногами, розстібає мундира й, лютуючи, б'є себе в груди. Він немов не тямить себе від злості.

240. Натовп, як задубів. Мовчки слухає.

241. Самоцвіт без сили падає на східці. Обома руками хапається за груди й дере собі мундир. Побачивши таке...

242. ...селяни швидко розходяться.

243. Прикажчик заклопотано біжить до покоїв, виносить воду й...

244. ...дає Самоцвітові напитися (ЗТМ).

245. Сидячи на ганкові, розхристаний Самоцвіт, немов прагнучи щось зрозуміти, проводить навколо безсило лютими очима. Помічає...

246. ...зажуреного Дуринду й...

247. ...зупиняється на ньому довгим поглядом.

248. Дуринда оживає, широко усміхається, підходить до Самоцвіта й, зігнувшись у благуючій позі, щось говорить.

249. Здивоване лице Самоцвіта.

Що? Що? Та чи ж вам повилазило?!.. в мене бунт, не-
подчиненіє, а йому—жнивварку!.. Та я...

250. Самоцвіт схоплюється сердито з місця і всім корпусом подається вперед до Дуринди (ЗТМ).

251. Подвір'я пана Дуринди. Задерши догори ноги, в болоті купається свиня. На неї гарчить невеличкий песок.

252. Доріжкою біля ганку замислено, надто часто пихкаючи цигарою, ходить Клавочкин учитель.

253. Відчиняється вікно й Дусінька, привітно усміхаючися та злегка граючи очима, запрошує вчителя до хати.

254. Байдуже лице вчителя. Він ніби роздумує. Та зараз же, кинувши поглядом на вікно...

255. Рішуче кидає цигарку й іде до покоїв (ЗТМ).

256. Сумно сіпаючи за віжки, поганяє коня Дуринда. Навколо—море колосу (ЗТМ).

Кінець третьої частини.

БАРАБАН

Оповідання

Іваново-Вознесенським піонерам присвячую

Ты променяєш стон зурны
На дальний ропот барабана
(З кавказької пісні).

I.

З якогось часу до кімнати, де ми з Петрусем ночами робили стінгаз, занадилася ходити Марфа Тимофіївна—ткачиха з басонного*) відділу кружевної нашої фабрики. Вона вже з рік не працювала по спеціальності, обслуговуючи фабком. Щоденно можна було бачити, як вона сидить біля великого бака з остуженою водою, чи подає чай нечисельним співробітникам. А ввечері, коли кінчалися засідання, вона входила до нас, щоб нагадати, що вже десять годин, що вона людина стара, що в неї діти на фронтах померли й вона не може залишатися тут, як ми, до години й до двох ночі.

Ми несміло просили в неї ключа, даючи обіцянку вранці принести його чуть світ, до того ж Петрусь всіляко піддобрювався до неї. Він робив усе, що міг, мій незграбний друг, лише б не порушили наше заняття. Не один раз він колов дрова, носив воду для її величезного кип'ятильника й якось раз, спостерігши, що стара довше, ніж звичайно, хитає головою після повсякчасного нагадування про своїх соколят, задимив махоркою так, що навіть з її очей виступили крапельки сліз. Заклавши ногу на ногу і впірівши очі в синє вікно, яке відтало (що мало надати його суворій рящі меланхолійний вираз), він промовив „Е-ех..“

Та, кашлянувши й помовчавши, почав пригадувати, як ці хороші хлопці годували його цукерками, а один навіть почастував горілкою. З його слів виходило так, що власне з того часу він почав наполягати на це зілля, а наполягаючи на ньому, ніяк не може забути свого першого друга—Васька.

— Сашка,—поправила його старенька.

— Сашка,—проказав за нею Петрусь.

Бо все, що він казав, була брехня, і ніякого Васька він не знав, так само, як не знав Марфиного сина Сашка.

Але старенька дуже розхвилювалася, спитала, що ми поробляємо, й, узнавши, що ми описуємо життя, стала лишатися з нами до години й до двох ночі, розповідаючи нам про минуле та сучасне.

З того часу нас уже не непокоїло, коли ми бачили її довгу, схожу на велику палицю, постать, та сизі рухливі очі. Ледви з'являвся її старовинний вузький, чорний сак та ситцева в метеликах спідниця, ми кидали шіточки, розмітки, пера й напів уставши, вітали її дружнім і густим ревом.

Одного разу вона промовила, звернувшись до Петруса:

— Чи ти пам'ятаєш, Веснухин, Миколку Пружинкина?

— Як не пам'ятати?—поважно одказав Петрусь.—Вершок такий. . .

— Так чому ж ти про нього мовчиш? Чи не підходить цей випадок для вашої газети?

— Який випадок?—здивувався Петрусь.

— Та ніби-то й не знаєш. . .

*) Басон—машина для виробу вузьких кружев та стрічок.

— От, щоб мої очі лопнули!..

— Ех, ви,—докоряючи промовила старенька.— Все ви на аршин міряєте, от вершків і не примічаєте... А ти вершки, вершки примічай, тобі й аршин зрозумілий стане...

Вона почала розповідати.

II.

„Був у нас на фабриці конторник Птоломей Платонович. До конторників тепер відомо яке відношення—нікуди його не обирають. Ну, він і не нав'язується робітничій класі: не хоче, мовляв, то й не треба. Все більше нудьгував по справах музики...

От прийде з роботи, голову пелехату під кран; виміється, піджачок скине й доки там шипить примус, надолужує зі скрипкою. Вже так, батеньку ти мій, вигр-а-а-вав,—всьому дворові сумно. З вікон баби випнутьсся, сльозу витирають, на ганках чоловіки бубоніти перестануть, хлоп'ята в дворі в лапті грають,—ті „обідню“ перерву роблять... Дуже вже навзрид грав чоловік.

От одного разу так виструнє конторник, голову на скрипку поклав, баньки в відкрите вікно витріщає. Бачить, що не перший раз стовбичить біля вікна хлопчина—очі чорні і в рот заглядає. „Що за чорт,—думає конторник,—чи мо' голодний?“ Кладає струмент, підклика хлопчика, а той уже до вікна лащитьсся.—„Дядю, каже, навчи грати!..“

Глянув на нього конторник, усміхнувся. „Заходь, каже, заходь, хлопчику, в тебе талан на виду, а в кредиті, може бути, ти генієм станеш...“

Почав конторник навчати його сумному мистецтву. Й хлопчина прилип до скрипки. Покохав він учителя. Просто, горе“.

Вона охнула й перевела дух, щоби дістати чорненьку табакерку. Повагом одкривши її, уважно набила ніс темно-зеленим нюхательним порошком, хитнула сумно головою, поправила косинку, повчаючи сказала:

— Порошок дуже для очей цілебний.

Та продовжувала.

„Став уже хлопчина розумітися на нотах, ніби як учитель: стане біля вікна й підборіддя на скрипку схилить. „Колю,—каже до нього конторник,—після скрипки ти один у мене... Чи так ми з тобою жити будемо, коли ти в консерваторію поступиш? Будеш на концертах виступати, в Москві на візниках їздити. Забудеш ти мене тоді, певно, поглядом навіть не подаруєш...“

Кине хлопчина скрипку, схопиться до конторника, почне так тулитися,—гарно чудакові-конторнику.

От жили б вони так, душа в душу, але ж, як завжди буває, те чи те повинно трапитися. Йшов якимсь Миколка зі школи. День теплий, соняшний. Одстав од хлоп'ят—чує: лунає десь такий заливчастий гомін. „Не інакше—як барабан,“—подумав Миколка й пішов на музику. Що ближче він до спортивного майданчика,—ясніше гомін. Ось уже видно велику з великими щілинами огорожу. Підійшов Миколка й припав лицем, бачить—на майдані виструнчилися піонери. Краватки і все таке—дуже сподобалося це хлопчині. Біжить додому. „Тату, каже,—я більше не хочу струнити на скрипку,—буду на барабані грати...“ „Молодець,—каже батько,—а ще краще булоб, як би ти, синку, на сковороді грав. Або й за це краще.“ Ну, тут уже казати соромно—дуже грубий був чоловік батько той.

Тільки Миколка не обідчивий—звикся. Та до того ще, пообідавши, роздобрився батько, каже: „Іди, синку, мірку зніми. Чоботи тобі пошити треба, осінь ось-ось.“

Та, звичайно, осени ще не було. Яка там осінь—серпень. Просто розм'як чоловік. А Микольці того лише й треба: він давно про чобітки мріяв. Було ночами снилися такі пуголовки, й навіть чув, як скрипіли...

Ось біжить до конторника: „Плотомей Платонович, що я тобі скажу: у мене щастя он яке!.. Чоботи пошиють!“—„Чудесно—каже конторник. „А ще тобі що скажу: я не буду більш грати на скрипку, я на барабан буду грати“.

Побілів конторник. „Тоб-то, як ти сказав, Миколко?“—Я—каже Микола,—більш не буду грати на скрипку, мені барабан дуже вподобався“.

„Чим же він тобі вподобався?“—глузливо каже конторник, а сам думає: „Ну, яке ж буває непорозуміння! Добре, що він сказав мені, дурна дитина, а то ж тут загибель музиці“.

„Чим спо-до-бався?“—промовив Микола. Й затуливши очі, бачить чистесеньку таку скрипочку. Струночки в неї такі тонесенькі, шийка лебедина, голівка з чотирма вусиками, й животик у неї такий пухленький, рожевий—вся до тебе лащиться. А барабан дуже незручний. Його й у руки не візьмеш—вішай на свою шию. В нього ні голови, ні вусиків... але чомусь тягне, тягне до барабана.

От хотів би це розповісти Миколка—не виходить. Висловити не можна.

Наприклад, припустімо, заграла скрипка. Всіх додому, додому тягне. Всі в тепле квапляться, й у всіх голови похилені. У декого з дорослих навіть сльози на очах—дивитися соромно. А припустімо, гримни барабан—всі на вулицю, в колони, всі хвилюються, спішать, і голови, як на пружинах. Радісно навкруги й неспокійно.

Отак, як міг, розповів про це Миколка. Ох, як закричав конторник, засопів, затупав.—„Ох,—кричить—кого хотів я музикою зробити? Я тебе, цуцня, в генії пророкував, а ти... чисту мистецтву—скрипоньку на барабан промінати здумав“...

„Птоломей Платонович,—мовив Миколка,—навіщо так барабан лаяти? Він теж чистий, це його тільки хлопці бруднять, а він чистий“...

—„Що?!—закричав конторник—Пішов!.. Геть звідси!.. Щоб твоїх плебейських ніг не видно було!.. Харя мені твоя гідка!“

Та й виштурхав конторник Миколку. От пішов він по фабричному двору, скулений такий, скривлений. До очей сльози підступають. В горлі чомусь пересохло. „Ну, й куди тепер піти?“ Й не помітив, як дійшов до спортмайдану“.

III.

— З цього часу він певно й став барабанщиком?—запитав я ткалю, коли вона віддихнула й, одчинивши чорненьку табакерку, знову стала набивати ніс порошком.

— Трохи не такечки—відповіла вона, збираючись чхнути.

Та, жорно похитавши головою, поправила хустку. Дзьоб платка зіжмався, звернув на бік, нагадуючи сумну велику птицю.

— Так що ж, він пішов назад до конторника?

— Ні,—відповіла, чхнувши, ткаля.—Ні, чому ж, він знову до піонерів пішов, тільки... там головний йому сказав: „Тут з вашої фабрики не приймають, ви сами в себе загін зорганізуйте“.

— Ну?

— Він організував, та тільки...

— Що?—роззявивши рота, запитав Петрусь.

— Барабана йому не дали.

— Чому?

— Та дуже просто—не дали загону барабана.

— Що ж він?

— Та от слухайте... Я тоді ще делегатка була. В Ленінський призов на подарунок партії готувалися... Звісним ділом...

Одразу в сусідній кімнаті почулося шипіння, приглушене скрипіння та хрип і нарешті бій, ніби його видавлювали в муках. Налічивши два удари, ткаля стрепенулася, шарпонула платок, який над її безбровим чолом у цю хвилину набрав хижого, устремленого вигляду, підкинула крилом і, не прощаючись, полетіла до дверей.

IV.

Другого дня ткаля розповідала.

„Ви знаєте, у кожного буває біль. Інший і словом не висловить, а тільки його з лиця видно: він жовтий і нетовариський. А в Миколки, в піонера нашого, до того ж у прищях, та й очі сумні.

А що за хлопець, скажу вам: гегемон у хлоп'ят; зверніть увагу, й літ йому всього разом одинадцять, ростом ледве вище від аршина. Тварь така—ну, поганенька. А вже почне балакати—вибачте, краще від нашого секретаря, їй-же бо...

Так... Так от знаєте, нащо вже я говоруня була, уявіть, з дивуванням слухала, як він, сякий—такий, заливає...

От раз, діло було 23 року, викликає мене секретар. „Товариш Олексієва, прийми—каже,—на увагу: причепили від комсомолу до піонерів Клашку Комічеську—дівчина, знаєте, дуже до кіна ласа: зібрання тобі тут, гурток, так треба їй почути, що йде комична сцена,—все закине!“

У ткалі, нашої бесідниці, очі сизі. Й з усієї плісткої, що скидається на великий дрюк, постаті бачу лише ці швидкі сизі очі. Дивуюсь, як не намочило їх дощем ниток, не занесло машинним вихором. Лице в ткалі маленьке, щоки не спеклися ще, але й свіжости в них не видно.

— Ну-ну... Як же там діло було?—не ждалося.

„Справа то он як: прихожу я до кімнат; в них, знаєте, дві кімнатки, малесенькі,—ні сісти, ні встати. Оглушило мене краще, ніж у цеху. Гамір, гвалт,—хто, знаєте кого й куди, й чому зря; свист, аж в ухах мокро.

Ну, встала я серед них, ніби як дуб. Все в мені зникло: обіда, чоловік. Та й бачу лише одні оченятка, цвіт життєвий. „Діти, кажу суворо,—чи в вас порядку немає, що—кажу—на корпус напіраєте й навіть гвалт, мов на барахолці“.

Але ці слова мої так ніби в ополонку. „Го-го-го та гу-гу-гу!“—як закричать, як забубонять. Ну й ну, думаю тут не то, що Клашці Комічеській, але й самому чортові не впоратися.

Й уявіть, боюсь я, таким чином. А це зразу чую: хтось мене за рукав тягне. Витягнув за самі двері й каже: „Марфо Тимофієвно, загинути нам тут без барабана“.

— Чому так?—кажу.

„Так це,—каже—без барабана загинути нам тут, Марфо Тимофієвно“. —Любий кажу,—та хіба ж можна вам струмент для такої орави? Вам і барабан на один день—більш не витримає.

Мовчить, голова до долу, ніби й казати нічого. Потім, як підкине голівку, як гляне на мене оченятами—блакитний вогонь. „Хіба ж, каже за барабана таке було б!? За барабана, каже, загін—во!“

Та й ручку отакечки в кулачок затис. Гаразд,—кажу—попрошу, так уже й бути...

Так от, уявіть, кожної днини в фабком іду, а він уже біля вікна чекає. Пальчиком вікно лиже, букви різні по тумані на шклі вимальовує.

Я до секретаря. Так от і так,—кажу—хлоп'ятам барабан розшифруй! Він як розлючиться. „Тебе, каже, навіщо в загін послали? На барабані бубонить! Ти без барабана зладнай, а на кожну ерунду гроші таскать—роботи не було“...

Розізлена, підхожу я до хлопчика. І чого, стара, на нього розлютувалася—сама не знаю.

— Забудь, кажу, думати, що барабан існує! Що це—кажу—за примха така?! Я ось зараз усіх вас до директора потягну, тоді знатимете, як порядку держатися....

Мовчить. Навіть самій боляче зробилося. Ну, думаю, без суворости—яке виховання?—Геть, кажу—до загону. А коли барабан охота—чоботи он продай,—нові ж чоботи“...

— Чи не продав він справді чобіт?—запитав Петрусь.

„Ні, ти послухай“...

За перегородкою знову почулося гидотне шипіння.

Старенька зхопилася. Одразу на її обличчі з'явився суворий та заклопотаний вираз. Закутавшись, вона прощалася сухо, тиснучи руки, дивлячись кудись вад нами. Ми не одважилися просити її, щоб залишилася.

V.

Мені довго не довелося дослухати закінчення цього оповідання. Другого дня мене й Петруся розлучили. Він залишився закінчувати стінгаз, а я, потрусуючи річковим мішком, поплентався осінніми вулицями столиці в Брянську підшефну свою губерню.

Після повороту я застав продовгувате лице старої на повсякчасному місці, біля кип'ятильника з остуженою водою, в фабкомі, біля вхідних дверей. Як і раніш, вона була худа, зодягнута в вузький чорний сак та ситцеву, в метеликах, спідницю. Її лице з пучками тонких зморшок, що трішки розгладжувалися, цього разу було якесь особливо нерухоме. Великі, напухлі, трішки почервонілі повіки прикривали наглухо її зіниці, що недавно так літали з кутка в куток, зостановлюючись на кожному зустрічному, так ніби вони бачили його вперше. Я глянув на її хустку над пожовтілим лобом—вона втяглася, як ворона. Стара була мертва. Вона лежала в вузькій котловині труни, застеленої дешевою китайкою, завитою вузьким кружевом з її басонів. Тут стояла й кришка до труни, що здавалась вище свого росту. Ткалю накрили кришкою й кілька чоловік приготувалися виносити труну.

В юрбі побачив я Петруся. Він ішов, повагом пересуваючи ноги, та понуривши зір. Його обличчя приголомшене, так ніби це було не обличчя, а машкара. Однак я запитав у нього:

— Петрусю, чи доповіла вона тобі про...

— Про барабан?—підхопив Петрусь. І на виду в нього з'явилася жвавість. Простягнувши руку, він міцно стис мене вище ліктя й, спотикаючись на людей, виволік геть з юрби.

Ось що я взяв од Петруся.

Наближався дитячий тиждень. Збиралися цвісти знамена. Фабрики, які багатіші, видавали дітям сині й світло-зелені матроски з червоними густими краватками, тонкі коротенькі штанці хлопчикам та спіднички, що вражали кількістю зборів—дівчаткам.

На фабриках, у фабричних клубах, по піонерських кімнатах сквапливо витворювали „кутки“. Були кутки безбожників, натуралістів, ленинців. Картонні плакати, гасла й стінгазети,—все це повально заповняло кімнати й мало хто в ті дні втримався, щоб не заглянути в надмірно жваве й неспокійне дитяче лігво.

На Савинці, на Дівочому, на спортмайдані можна були бачити хлоп'ят, як вони з урочистими лицями марширують. Дріжали барабани, безугаву різав повітря дужий та протяжний клич горнистів.

Лише на фабриці, де жив Миколка, все здавалося вимерлим. Давно вже розібрали піонерський клуб, знищено з любов'ю лаштовані кутки, в підвали, кладові складено розмальовані запилені листи фанери. Сам Миколка днями пропадав на Савинці, й у той час, як його товариші грали в паличку-стукалочку, в лапту, Миколка уважно слідкував за барабанщиками. Йому здавалося, що вони не так вибивають ногу, його різав кожний удар, що збивався зі шляху. Він раз-по-раз кидався вирвати в кого-небудь з них струмент та показати, як треба правильно й чисто бити. Зате коли якийсь хлопчак голубив вухо йому, як радісно здійсналися в нього груди, очі набиралися теплого відсвіту, в усмішку квапився рот.

Як зачумлена, металася по фабричному двору Клашка. Сам Шилов, секретар ячейки, звернувся до хлопців з гарячою промовою. Але хлоп'ята не звертали уваги, зосередковано граючи в скраклі.

— Шилов! Не перешкождай!—сказав йому один хлопчак і, витягши з товстої, набитої горіхами та цеглою кишені піонерську краватку, втер піт, що котився по його рябому рижому обличчі.

Інший ніби ненароком кинув дрюком так, що ледве не влучив секретареві в щиколотку.

Шилов вилаявся й, почервонівши, сказав Клашці:

— Ти нам за них відповідатимеш, гаде! От зберемо бюро...

До свята залишилося два дні. І нарешті почалося свято. Та ніщо не відрізняло його од учорашнього, від третього й інших днів. Як і раніш, підскакуючи на ходу, з азартом, захопленням захилялися хлоп'ята скракалями. Клашка пробувала відняти в них „поросят“, але вони штовхнули її зі злістю так, що дівчина пішла до фабкому й там, припавши до теплого плеча подруги, виплакала всю невисловлену свою обиду. Вона ще не виплакала сліз, як враз на запиленому, осяяному сонцем подвір'ї задрібніло вибивання. Вибігла на одкритий ганок і побачила Миколку. Навколо його зібралися хлоп'ята, які позалишали гру. На камінні, одкинуті далеко в бік, валялися похололі, худі трупи „поросят“.

Вона скомандувала барабанові строй. Хлопці вишикувались. Лише тепер вона вгледіла, що Миколка босий. Але бліде, ледве-ледве зачеплене рум'янцем, його лице сяло.

Він зажмурився та... торкнув барабанові груди м'ким, замшою шитим, наконечником. Ще раз і ще, потім уже посипала густа, соковита, підносила музика. Загін виступив та, прошумівши по Савинці, влився в багатоокий потік демонстрації, що буйно рушила.

Захлинаючись солодкою та напруженою дріжжю, прислухаючись до кожног народного звуку, Миколка то доторкувався до нього—й звуки замірали, танули, то ніби висікав їх із кременю—вони іскрилися, поширювались в неznикаємому звукосяві.

Вже пройшли Пречистенку, попливли сірі, що рожевіли дітьми, будинки Волхонки. Показався Кремль. Подуло прохолоддю пишного, що ледве-ледве почав осипатися, Олександрівського скверу. Перед тим, як проходити майдан Свердлова й наступний за ним Червоний, де мав вітати хлоп'ят Риков, вони витягали шиї. Урочистість гартувала лица. Пісні ставали яскравіші, соловистіші. Рижий та рябий підліток, що витирив краваткою спітніле обличчя, тепер лагідно пригладжував краватку, намагаючись непомітно для інших змити з неї пляму поту наслининим своїм пальцем.

В голові однієї колони виступав дуже довгов'язий знаменосець. З балконів голубила погляд цятчата цвітінь юрби—сизі, зелені, пурпурові вогні майок. Фески з китичками й без них, вишиті блискучим позументом тибетейки одкривали русу, кучеряву накіп голів.

Зхоплюючи поглядом ту чи іншу ділянку юрби й уважно просіваючи її, сновигав поміж колонами високий чоловік в синьому прозодягові, з невивритим видом, з невитертою плямою копоти біля зплиснутого до великих, м'ясистих губів носа, з туманистими невизначними очима. Він певно був п'яний і старанно шукав когось.

В традиційних плисових толстовках ішли члени драмгуртків. На фізкультурниках були величезні розмірами знаки з малюнком текстильного утка та голки. Піонери були зодягнуті в сині, зелені й світлі вбраннячка, в дівчаток дивували силою виглажених зборів спіднички. Дрібно дрібоніли барабани.

Голос труби іноді вривався в гаряче барабанне дріботіння. День солодко витікав сонцем.

— Знаменосець, прапор схилай! Барабане, бий ногу!.. Червоний майдан—салют!..—гукала Клашка, йдучи обіч загону, то забігаючи наперед, то тупцюючи на місці, то просуваючись боком дрібними кроками, ніби вона витанцьовувала на вірьовці.

— Ать... два... три... Ліва!

Миколка вже й без того так одбивав такт, що всі навколо задивлялися на нього, але тут він увесь вріс у барабан.

Лише на хвилину він підняв погляд, щоби глянути на площу, яка вже виплила перед ним всією своєю красою. Чиясь промова лунко долітала з середини майдану. Він завмер і заслухався. Та враз велика рука вдарила його по шиї. Хтось разів два трусонув його за комір і з такою силою, що враз захитався ГУМ і пам'ятник, та бані. Він ще встиг схопити розтягнутим до цілковитого знеможення поглядом неясну постать промовця, ловлячи його осілий, що десь тонує, голос. Але постать почала зникати, хитатися, запливати синіми й червоними кругами.

Над самим вухом хлопчика пролунав розколений надвое крик:

— Сво-о-лота!.. Чобо-ти!..

Одмахуючись од юрби, батько тягнув Миколку до сквера. Зупинився, тяжко дихаючи, ригаючи матюком.

За кілька секунд опісля отямився Миколка. Він повагом і нічого не думаючи, поплентався за батьком. І через півгодини залунали в двір його недитячі, худі викрики (в слюсаря була тяжка, без промаху рука).

З білого, завішаного занавісками вікна, вбраного квітами, долетіло струнне ридання.

В одкритий отвір забилася пелехата голова й довгов'яза, хитлива постать; сумне обличчя повертало великими густими, білими, наслізеними білками.

Конторник грав надривисто.

З російської переклав Т. М.

Ю. Зоря

ЗАШЛАКОВАНІ ДНІ

Зашлаковані дні линуть, наче експресом...
В вирі їх розгубив я колишні думки...
Збори—збори весь день, а на вечір на еС'ї
Мчу я в темряву, морок од міст гомінких...

*

Зашлаковані дні линуть, наче експресом,
Я поет! Та минулий мій спів одзвенів,
І про сонце, і весни, і зорі небесні
Й про розмови садів, і про спів солов'їв.

*

Зашлаковані дні линуть, наче експресом.
Травень блисками сяє, мов еС сорок сім...
Не брешуть в моїм серці весни маніфести,
Проспівав синьоокий пісні я усі.

*

Зашлаковані дні линуть, наче експресом,
Роки линуть, шумують парами невпинно...
Паротяг—мені брат на міцних рейко-плесах
А за сестер—ніч глупа, п'ятьма, хуртовини.

*

Зашлаковані дні линуть, наче експресом...
Живу в гарті вугілля, залізних осель,
Мое слово в обіймах задимлених весен
Нехай зіркою сяє в робочому серці.

*

Зашлаковані дні линуть, наче експресом,
В вирі їх розгубив я колишні думки...
Збори—збори весь день, а на вечір на еС'ї
Мчу я в темряву, морок од міст гомінких.

*

Київ 1926 р.

НА 117 САЖНІ

Оповідання

Ми звикли йти в бурю і грози.
Коли затихає, як нудно!
Тоді ми в стихію приносим
Романтику буднів.

П. Усенко

I.

Висипи штолень помалу збігали вниз, а не доладу розкидані кам'яні грудки пацьорками красили їх поділ. На висипі поміж кубами штемпелів похажав Миронів. Його чорна облізла шапка, нап'ялена на самі очі, своїм ключчям наче жартувала з осіннім вітром. За дерев'яні замкнені ґратки штольні № 2, скотившись із великої купи галок, злодієм ускочив вітер, пронизливо засвітив.

Одинок в далечінь дивилося вікно сторожки. Здалека воно здавалось блискучим шматком срібла. Зміни зашабашили й лише кроки Миронова, приглушені грязюкою, стиха розбуркували осінню ніч. Миронів підійшов до рейки, що, замість гудка, кликала на роботу, й болтами вдарив. Тиша, сполохана мелодійним дзвоном, прожогом вскочила у штольні, заховалась у виїмках висипів, впала на холодні грудки пічки. А вдари грубшали і дзвін розносився верхів'ями горбів, вітер підхоплював його й, знесилившись нести, кидав у села.

— Бов, бов, бов!

Раптом танцюристі згуки „комаринського“ розбіглися навкруги. Миронову надокучило нарешті видзвонювати об рейку свою тугу й самотність. Сів на рівний куб штемпелів і вдивлявся в темінь ночі. На виднокрузі на рівнім віддаленні один од одного блимали чотири вогники. Вони, наче жарини, червоніли в темряві, коливалися й затулялися чиеюсь рукою, лише смужечками видирались крізь пальці й знову жаріли крапками.

— Еге, щось є, коли в конторі не сплять?—милуючись вогниками, подумав Миронів. Люлька, що пихкала, освітила його обличчя. Борода рудим ключчям стирчала на всі боки, з-під навислих густих, рудих брів дивились чорні зіниці.

— Щось є. Заміру не було, чого б їм сидіти. Мо' хліб або крам привезли...

Снувалася думка за думкою. Вогники, наче вгадавши його неспокій, гасли один по одному й лише в кімнаті завруда (Миронів на віддаленні добре знав де, що) блимала самотня жаринка.

Миронову зробилося моторошно. Ніч в останнє напружувала свою чорноту. Відчув, що один і навкруги нікого, а що, як прийдуть красти штемпелів? Тоді знову взяв болти й задзвонив тужливо. Згуки сполохами нових днів бились об темінь ночі. На сході помалу сіріло, жовті смужечки ножами краяли ніч.

II.

— ... Так от, товариші. Геологічна розвідка довела, що 1 й 2 штольні спереду не мають покладів фосфориту. Нашу проходку й старі стовпи, й запаси виберемо до січня. З нового року копальні стануть. Геологи взимку не зможуть вести розвідку, та й Шатіл не дасть. Оце усе, за чим зібрав я вас. Шукаймо виходу; і робітникам треба про це сказати...—Завруд ударив люлькою по столі, вибиваючи попіл, і замовк.

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА

На його виголеному обличчі застигла призириливість. Тонкі риси античного обличчя їдко казали:

— Куди нам! Я ж казав. Не на моє вийшло?..

Він поволі з гумового капшука набивав тютюном люльку, вдивляючись в обличчя своїх підлеглих. Вони згрудились на другім кінці столу й на їхніх обличчях наче вирізьбилось яскраве:

— Допрацювались.

Тютюн синенькими струмочками вився навколо обличчя завруда, ховаючи його.

— Єфиме Єфимовичу, а моє, якось воно вийде—понура кинув голова рудкому. Очима скинув на лямпу, що біля неї бились осінні метелики й чомусь подумав:

— І ми рвались, як метелики до світла, на фосфорит.

Його великі пишні вуса й не доладу маленький ніс, поверх якого щілини очей, робили обличчя кумедним. Більше він нічого не сказав і затарабанив пальцями по столі. Старий робітник, висуванець, тепер гурник, удивлявся в купу мішків із збіжжям, демикував поли свого кожущка й червонів. Рідні копальні образили його. Він вірив,—бо все життя поклав,—що в них невичерпані поклади, а тут—немає, й це—коли все наше. Від такої гіркої образи ставало боляче до нестями. Помзавруд, теж висуванець, слинив пальця і листав замусолену десятиницьку книжку з розмірами шарів. Лише молодий хлопчина, в якого на перенісці від думання лягла борозна зморшки, задиркувато, по-юнацькому втопив свій погляд у каламут сірих очей Єфимова, що виринали й ховалися в смужках диму.

— От що, товаришу Єфимов. Я гадаю, що найкраще поки що мовчати. А тимчасом техперсонал зробить розвідку. Можна ще обшукати старі розробки. Розпитати старих робітників, дістати мапи старих розробок—почав Хмиз, зсунувши кашкета на потилицю. Раптом замовк, зіскочив із стільця і заходив по кімнаті. У всіх наче зірвало гатку мовчання.

— Так, це правильно. Заждати, якось буде.

Королевський підкрутив свої вуса.

— В паніку нема чого впадати.

Задоволено хруснув пальцями й поліз у кишеню за кисетом. Думан, увесь червоний, встав (він ще не звик тримати себе з начальством).

— Товаришу завруд, а може геологи помилились. Не може бути, щоб старі копальні зрадили. Я ж з малечку на них працюю. Завжди до дідька цих галок було. Вірте мені. Якось знайдемо. Я всі ходи й виходи знаю. Штольні не підведуть.

Хмиз сперся на мішки й слідкував за Думаном. На його збентеженому обличчі виразно горіли дві краплини чорних очей і в них світилась певність за шахти.

Завруд вийняв люльку з рота, спокійно обвів усіх очима.

— Товаришу Бондарьов,—звернувся до свого помічника, що здається ні до кого не прислухався і листав книжку.—Яка ваша думка? Краще раніш об'явити робітникам...

Але Бондарьов ураз скам'янів. М'які, наче тесані, риси його обличчя зробились різкі, нервово затримтіла верхня губа.

— Мій погляд—теж заждати!—різко й голосно вимовив він.

— Вихід мусить бути знайдено. На літо цукроварні вимагатимуть суперфосфату, і ми мусимо його дати.

Желваки виразно забігали по обличчю. Хмиз уместився на мішках і зверху слідкував за Єфимовим. Підстрижене „йожиком“ волосся, щіткою

стирчало на його голові. По обличчю пробігла радісна посмішка, і знову воно стало спокійне й призириле.

— Добре, я з вами з усіма згоджуюсь, але... Добре відомо, особливо Бондарьову і Хмизу, що Борбухські копальні ми самі закрили, бо поклад фосфориту замалий, не вигідний. Крутибородинська копальня теж не подає блискучих надій. А що ми робитимемо, коли здобич упаде, а з правління прийде наказ зменшити роботу, або й зовсім припинити.

Всі пополотніли. Ніхто не передбачав цієї дрібниці.

Королевський не витримав, вдарив кулаком по столі.

— Ми його не виконаємо. Оскаржимо через губком спілку!—Бондарьов мовчки кивнув головою. Вони лише вдвох були партійці на всю групу копалень.

— Засідання закінчено.

Завруд устав і пішов до своєї кімнати. Стало тихо. Мовчки розходилися і відчув кожний, як щось слизьке, огидливе заморозило серце, лише на скронях сильніше пульсувала кров.

Здалека почувся довгий, журливий дзвін.

— Ач, Миронів видзвонює. Весело мабуть,—кинув Хмиз, але ніхто не відповів. Кожен шукав у своїй голові якогось порятунку, будував плана, щоб перемогти таке просте речення:

— Поклади виснажилися...

Лише в кімнаті завруда горіло світло й, проходячи повз вікно, Хмиз бачив, як тінь завруда рухалась, ламалась у світлі й чорною плямою падала на освітлену землю.

Єфимов ходив по кімнаті. Тепер він мав змогу віддячити Хмизові й Бондарьову, що колись під конвойом примусили працювати.

— Лопнули... А що, тепер викусить!

Він позасвідомо склав дулю і тикнув у повітря.

— Втніть без нас щось. Збудуйте нове!—і враз злякався, чи не підслухав хто цих неблагонадійних думок. Гостріше згадалося образу. Шатіл, той самий Шатіл, що був у нього в Донбасі практикантом, такий самий інтелігент, як і він,—главтехкер,—і він викидає гроші на Лінчани, де давно всі поклади вибрано, а нам не дає грошей на розвідку, ще й ображає. Мені каже: „Ви не так працюєте“.

Кроки ставали все частіші й частіші. Злість біла через край істоти.

— Ні, я мушу довести своє. А гроші теж добрі платять, а закриють копальні, хто зна, що буде.

Він усміхнувся. Дістав із корзинки теку й пляшку закордонного кон'яку. Налив, випив і сів за плани, за старі плани виробок.

— Ні, я втру носа цьому соплякові Шатілу—вголос вимовив він і засміявся. Перед очима постало розгублене, жалю гідне обличчя Шатіла.

Світанок застав завруда за планами.

III.

На висипі, біля відерця з гасом, що заміняв лампу, Думан наливав гас у лампи першої зміни. Хмиз сперечався з „крепільщиками“. Вагонетки одноманітно торохкотіли, зникаючи в штольні. Робітники в чорноті хутко ставали світляними крапками. Миронів тричі довго вдарив об рейку. Висип затих. Ще не вискочила з гуркотом на зовні перша вагонетка. Сіре, безнадійне небо загорталось у подрані рядна хмар. Навіть жадного яскравого мазка. Купи галок білили цятками, покроплені крейдою. На краю висипу, де рейки в нестямі кидались у повітря, немов кінець естакади, стояв робітник. Він палив цигарки,

чекаючи на перший вагончик грузу. В кузні видзвонював початок дня коваль; на сірому тлі кузні приємним червоним блиском горно.

Хмиз і Думан сиділи в сторожці й мовчали. Біля груби, що в той час була плитою, поралась Оксана, готуючи батькові сніданок... Хмиз кидав на неї своїми очима, вона зизом глянула на його задумане обличчя.

— Ну, Думане, щось треба робити, треба фосфорит шукати. Думан скинув свого шкіряного кашкета й витер хусткою спітніле чоло.

— Авже ж треба. Знаєш, Хмизе, не може бути, щоб оці штольні підвели. Я їх люблю, як дитину. Вони ж і так вісім років стояли, аж закисли. І зараз...

Маленькі руді вуси звисли безсило донизу, а обличчя старе, вимучене працею, збігалось у зморшки.

— Мені соромно за них. Буржуї грузили тисячами галки, а для нас щезли. Розумієш, щезли. Але брешуть. Ми таки примусимо їх з'явитися.

Зморшки порозбігались геть і обличчя знов запашило бадьорістю, певністю того, що ми в силі примусити вироблені поклади давати все більше й більше фосфориту.

— Ну, що ж, у неділю почнемо шукати?

— Добре.

Хмиз сидів і мріяв про велику шихту фосфорита. Йому ввижався цілий аршин цих блискучих чорних куль.

— Ходім на роботу—кинув Думан, увесь час напружуючи пам'ять щоб відновити старі розробки. В пам'яті вставали шпунти, півторааршинові поклади й на висипах сила-силенна галок.

— Довгий, підвезеш—Хмиз до робітника, що викинувши груз, їхав вагонеткою до штольні.

— Сідай!

Хмиз миттю вскочив у середину вагончика й мускулясті руки Довгого хутко покотили штольнею. Вершки коп стирчали над головою; голова Хмиза наче сама котилась рейками.

— Хмиз, зігнувшись, попростував до першої штольні. В штрекові на розліновках лаялись одкатники. Вони підважували ваганетку, що „забурилась“.

— Хмиз, це ні к такій матері не годиться. Рейки розійшлися.

— Зараз пришлю ремонтних. Підчинять.

Хмиза, мов магнітом, тягло в першу штольню. Нові, недавно закладені штреки мали шихту близько аршина.

Мо' в них порятунок?—думав Хмиз. Але поклади то з'являлись, то зникали зовсім.

Думан обходив свій участок: дві штольні, й усюди скаржились робітники.

— Шахта мала, зовсім немає рації в ній копатися.

Це ще більш труїло його. Він брав бігу, злісно стукотів об вилізли чорні кружечки й міряв.

— Підвели, зрадили—шепотіли зблідлі губи.

Пішов скаржитися до Хмиза. Хмиз сидів у першому штрекові й слідкував за робітниками, що вибирали галки. З стін, із підлоги в ямки набігала вода й робила ковбані.

— Думан, шихта аршин!

Радість запашила на обличчі Думана й він задоволено дістав рулетку, щоб виміряти.

Робітники вже помітили неспокій на обличчях десятників, по забоях шепотіли.

— В другій штольні зовсім немає галок. Ми тільки й держимось на першій, та тим, що „грабуємо“ старі розробки.

— Товаришу Хмиз, чи не думають закривати розробки?—перетяв радість Салюк. Його брезентовий спецодяг змокріло їжачився. Молодий напарник скося зиркнув на Хмиза й Думана.

— Аж охоти в інших немає робити. Добре ще, що за сажень платять.

Хмиз і Думан вже виходили з штреку.

— Щось та є—підморгнув Салюкові напарник, кидаючи галки до вагонетки.

— У нас ще шахта порядна,—сердито одказав той.

IV.

На полі, біля засміченої штольні, розкопували вхід до неї двоє робітників. Думан і Хмиз стомлені, забруднені в копоть ламп і зелень піску, мовчки слідкували за рухами робітників і за тим, як парувала земля на свіжому осінньому повітрі.

— Вийшло дишло—кинув Хмиз. Думан понуро мовчав, а той продовжував:

— Все вибрали, виграбували. З-за „целіков“ немає рошоту „кріпити“ цей старий послід.

— Подивимось ще останню,—з тривогою в голосі Думан.

Маленька дірочка нарешті відкрила штольнію. З неї вдарило чадом залежалого повітря, гниллю. Запалили лямпи, й Хмиз із Думаном майже скотилися в штольнію. Лямпи освітлювали повислі грудки зеленуватого піску, обережно, щоб не зачепити, в'юнами пролазили в дірочки, ступали по верхах коп,—а зверху банею висіла нічим не підперта земля. При самім забої вода набігла через халяви. Рукою мацали шихту, виміряли, але все навкруги казало, що раніш од них забрато все до останньої галки. У Думана загасла лампа, і він напомацки рачкував за Хмизом. З-заду бухнула грудка землі. Хмиз хрипко, нервово засміявся. Сміх збігся до них і довго лящав у вухах. Кров стукотіла в скронях. Захотілось упасти в вогкий пісок, заснути на його м'яких, теплих грудях.

— Дивно, чого вони в неділю лазять,—вертячи цигарку, почав Довгий.

— Буцім не знає. Галок у наших копальнях обмаль, шукають ще, а то станемо,—відповів Швець.

Обидва уважно затяглись димом.

— Чого це рудком мовчить. Хоч би сказав, у чому справа, а то на зиму йди під три чорти. Наш же, вкупі в забої стояли.

Довгий поглядом стежив за возом, що підіймався під гору й ось-ось не вернеться.

— Наш,—злісно кинув він—партейний, а не наш!

Обом надокучило сидіти на вітрі серед поля, а тут ще починав сікти в'дливий осінній дощик. Думан висунув голову з дірки. Його шкіряний кашкет був рясно вкритий павутинням і плямами піску.

— Хлопці, допоможіть витягти Хмиза, а то вчадів хлопчина.

Мертве, крейдяне обличчя Хмиза чудно посміхалось, ввесь він витягнувся, зробився довший. Кирпатий ніс рельєфно вирісувався, а під посинілими губами чорнів юнацький пушок.

Брови збіглися одна з одною й відділяли обличчя від опуклого лоба, на який упав непокірний чуб.

— Туди, к такій матері!—розтібуючи комір сорочки Хмиза, заклопотано лаявся Думан.—Знайшли шихту, мати її за ногу!

Робітники переморгнулись, бо лаявся Думан дуже рідко. Свіже повітря робило своє діло. Хмиз розтулив очі і враз схопився на ноги. В тілі почувалась утома і м'язи були наче побиті.

Робітники кваплячись ішли додому, а Хмиз і Думан, понуро звисивши голови, ледве волікли ноги.

— Пропало все. Старі розробки нічого не мають—витиснув із себе Думан, але до Хмиза вже вернулась задиркуватість.

— Чим чорт не жартує, коли бог спить. Давай ще пошукаємо позад першої штольні, адже там галки „антік морес“.

Він прицмокнув язиком, наче з'їв щось смашне.

— Спробуємо,—безнадійно махнув рукою Думан. Він почав впевнятися, що штольні, де він робив всеньке життя, зрадили його. Саме в той час, коли він став гурником, саме тоді, коли казав завруду:

— Наші штольні молоді, це не лядовські, тут галок непочатий край.

Знервований, навіть не попрощався з Хмизом, пішов до села, а Хмиз простував на копальні. Кожної неділі ввечері Хмиз пропадав на висипі. Маленькі сині очі Оксани тягли своїм блиском до себе.

Сьогодні Хмиз шукав Оксану. Сторожка була замкнена, він обійшов усі штемплі, зазирнув у напіврозчинений вхід першої штольні, але Оксани не було. А мжичка пронизливо залазила під брезентову тужурку й холодом колола й без того виснажене тіло. Хмиза охопила млявість. Сів на порозі сторожки, байдуже вдивлявся в дрантя хмар і байдуже перебирав думки.

— Закриють копальні, тоді знову біржа й напівголодне існування. Живуть же безробітні, й ми житимемо... покладів немає... Все—дно пропадати; кепсько, що осінь, і Оксана зникне...

Але руху протесту не було, думки мляво, обережно переходили одна з одною й відсвічувалися втому на лиці. Він не помітив, не почув, як Оксана, котячи на старій тачці якісь напівтрухляві дошки, стала поруч його.

— Молодий козаچه, чого зажурився? Мо' їсти хочеш?—і жартуючи обвила його шию руками, притулилась розпаленим, рожевим обличчям до його і враз одскочила.

— Брудний який, ще замастюсь, а мокрий, холодний!—Хмиз схопився. Відчув, що дійсно він змерз.

— Відчиняй хутчіш, та розпалюй грубу, а то й справді...

Оксана відсунула колодку й почала рубати дошки. З них летіла порохня й цвіль. У ніс Хмизові вдарив знайомий пах старих коп у зава-леній штольні.

— Де ти взяла це?—крізь розчинені двері, вмиваючись, гукнув Хмиз.

— Ти мені спрос чи що? Старий будеш...

Вітер затулив двері й причавив ними на порозі кінець речення. В хаті, в сутні ввечора приємно палахкотіла грубка. Їжа повернула Хмизові бадьорість і сили, проте не зігнала задуми з обличчя. Оксана вдивлялася в нього, завжди рухливого, що тепер спокійно сидів та аби-щось сказати:

— Щось довго татка немає?

— Прийде! Мабуть у конторі затримався,—пригортаючи до себе, одказав Хмиз,—чого ти палиш старими копами, хіба кріпильники обрізків не лишили?

Він забув, що кріпильники по його наказу чистили канал.

— Вгадай, де я їх узяла?

Оксана сміючись відсунулась від нього.

— Вгадаєш—поцілуєш?

Останні збори постави в уяві... Вгадай, де шихта, коли немає геологів. Вгадай, а то безробіття й димкою в повітрі розтане Оксана. Хмиз хотів обняти її, але вона спритно вислизнула з рук.

— А штольня суха й велика, й цілий склад тих тачок.

— А де вона,—підхопився Хмиз—Де вона?.. на порозі стояв Миронів.

— Добре вартуєте. Хоч возом по штемплі заїжджай,—посміхнувся, ховаючи посмішку у вуси. — Дощик так... можна сказати, порядний,—скинув свою незмінну з часів військової служби шинелю.

— Світло б запалили, а то поночі сидять,—продовжував він.—Готуй, дочко, вечерю.

Оксана, зніжковівши, поралась біля клунка, а в Хмиза довбало в голову.

— Яка це штольня, суха й не завалена?

V.

Єфимів нервово міряв кроками кімнату. Королевський сидів і тарбанив пальцями по столі. Бондарьов наче вперше розглядав плани старих розробок. З обличчя Єфимова збігла холодна, призирива риса, ввесь він скупчився, аби „втерти носа соплякові“. Тепер що-вечора збирались у трьох і міркували.

— „Товкли воду в ступі“—як із гіркою іронією сказав колись Бондарьов.

— Єфиме Єфимовичу, ми за жовтень виконали план на 120 відсотків.—Єфимів крутнувся на закаблуках і просто впав, а не сів на ліжку. Кинув каламут своїх очей на Королевського, потім на Бондарьова.

— Ви кажете—виконали. Бо ми грабуємо. Ще на два місяці вистачить. Так. А далі проходка не встигає...

Бондарьов хотів захистити Королевського, але завруд витяг із кешені листа.

— Слухайте:

„Шановний Єфиме Єфимовичу!

На жаль ваше прохання не зможу задовольнити. Та й ви самі знаєте, що зимою несприятливі умови для геологічної розвідки. По-друге у нас на вашу копальню в кошторисі розвідки не передбачено. Надсилаю вам новий план робіт, де зазначено здобич за кожний місяць. Здається збільшено по вашій копальні на 50⁰/. За місяць сам буду.

Главтехкер Шатіл.

Р. С. У нас ходять чутки, що ніби на вашій копальні немає покладів“.

— Ось вам і 120 відсотків.

Королевський протяжно засвистів і ще сильніше затарбанив пальцями по столу.

— В мене теж є новина,—наче рапторуючи Єфимову,—Бондарьов. За першою штольнею знайшли нову, не засипану й не вироблену штольнею. Довжина її вісімдесят сажнів. Є невеликий шар фосфоритів.

Королевський і Бондарьов вдивлялися в завруда. Той в задумі замість люльки взяв до рота оливця й смоктав його. Оливець бузковою фарбою розповзався по губах. Королевський не витримав і голосно засміявся. Завруд лише тепер помітив свою помилку, проте не виймаючи його з рота, хутко заговорив.

— Все вийшло на моє. Я вивчав плани, бився над підсумками розвідки, а Думан на практиці довів, що старі розробки—пшик для нас. А ця штольня штреків не має?

— Ні!

— Королевський і Бондарьов, майте на увазі, що ми вскочили по саме нікуди. Своєю мовчанкою ми можемо зірвати план комбінату. Новий план ні до чорта. Не можемо ж ми в угоду йому возити породу з другої штольні. Нову штольню пустити на 20 сажнів.

Він перебігав з однієї думки на другу, плунав цим думки Бондарьова й Королевського, нарешті замовк. Тоді Бондарьов, як завжди, різко й твердо:

— Що б не було, а наша копальня існуватиме. Ми мусимо вийти сухими з води.

VI.

— Підем поставимо у третю штольню,—звернувся Хмиз до Думана, але той у відповідь махнув рукою і подався до другої штольні. Дві пари найкращих забойників чекали на Хмиза. Хмиз знизав плечима, а Думан згорбившись, немов зразу на нього впав тягар багатьох років праці, схудлий, з чорними кругами під очима, зник у штольні.

— Ходіте!

Лямпи кумедно світилися в сірому ранкові, мов хотіли довести, що їхнє світло сильніше за осіннє сонце. Салюк од холоду ховав голову в комір брезентової тужурки, його напарник Мільйон весело насвистував пісню, Довгий ішов мовчки, дивився під ноги, щоб не спіткнутись, Швець пихкав цигаркою.

В штольні біля забою посідали, загомоніли.

— Хмизе, а породу куди дівати?—сердито запитав Довгий.

Салюк мацав м'який пісок забою, розтирав його між пальцями й посміхнувся.

— Тут за півмісяця в дві зміни можна 20 сажнів пройти.

Хмиз мовчав. Чекав мабуть на запитання.

— От що хлопці: породу валить по пристінці, щоб тачка проїхала. Іще скажу, од вас залежатиме, чи житимуть копальні, чи ні. В цій штольні мусить бути великий шар галок.

Робітники іронично посміхнулись. Хмиз, мов не помітив цього, продовжував.

— В місяць треба пройти 30 сажнів за дві зміни. Платитимемо добре.

— Ти кажи діло. Копальні, як Борбухські, хотять закрити. Кишка тонка...

— Ні, пісок возитимемо.

Всі зареготалися.

— Чому ж рудком мовчить?—лагодячи тачку,—Мільйон.

— Нічого, браток, остаточно не відомо.

Хмиз із другою зміною вийшов із штольні. На маленькому висипові, що гулькою стирчав на грудях гори, стояв Думан.

— Не втерпів,—подумав Хмиз.

Увечері, здаючи зміну Хмизові, Думан, радий наче дитина, розкладав на столі шматки породи, малював фосфорит серед забою і таємниче, щоб Оксана не почула, шепотів.

— Знаєш, Хмизе, в цій штольні буде аршин галок, всі прикмети є. Вона суха, а чому? Тому, що в ній така сама тріщина, як і в першій, що бере воду. Все каже... Бувай.

І знову пішли спокійні дні. Лише непомітно життя копалень купчилось навколо маленької дірочки третьої штольні, наче ця дірочка могла відповісти на всі бажання й відверто сказати.

— Бути чи не бути?

VII.

Зима несподівано вдарила морозами, залишила грудки на шляхах, а потім схаменувшись, притрусила всі недоречності сліпучим снігом. Висип побілів і лише стежки сіріли на ньому та біля естокади жовтою цяткою парувала порода. З маленької дірочки третьої штольні слалося попід шайку снігу випаровування, змішане з чадом ламп.

...Хмиз прокинувся. Зі сну глянув у вікно й примружив очі. Сніг горів на сонці дрібненькими золотими краплинками.

— Заспав. Мабуть годин 12 є,—й квапливо почав одягатися. Глянув на стіл, де в безладді лежали шматки хліба, папери, рулетка, записна книжка й стирчала шпильом „шахтарка“. Застібаючи комір сорочки, взяв до рук записну книжку. Ретельно що-дня, що-зміни він розгортав її безліч разів, там де великими літерами написано:

— Третя штольня.

Майже на пам'ять вивчив він усю „проходку“. Кожна сотка в уяві Хмиза обіцяла багатий поклад, манила до себе, а в дійсності штольня була німа й безплідна. Маленький шар галок і все частіше й частіше по середині забою вкраплювались галки. Хмиз глянув на годинника й чомусь згадав вчорашнє...

...В сельбуді він свій чоловік. Метушився поза лаштунками, ладнав декорації, був режисером. Убога сцена, вбогі, рукою початківця-митця мальовані декорації, наче яснішали, коли на кону метушились підведені сажею, нарум'янені червоною глиною обличчя. Оксана була тут. Вона грала коханку й вони смашно цілувались, а публіка підбадьорювала:

— Ій бо ловко, не качни Іване!

Іван ще сильніш тиснув Оксану. Хмиз похапливо вів п'єсу. Випускав гуртківців, іноді ліз у суфлерську будку й наче живчик бився всюди.

І коли лампа в-останнє мигнула, вони вдвох простували до висипу. Морозне повітря пружинило їй, а щоки горіли справжнім рум'янцем. І було радісно-весело почувати себе сильними, бо в жилах стукотіла задикувата юнацька кров. Місяць, сліпучий сніг... Міцно тулились одне до одного, а на обличчі ніжність. Радісно, коли знаєш, що ти маленький гвинтик, не іржавий, а новий, тісно вкручений в будування життя, і ще радісно, що тебе кохає ця дівчина, в якій сині очі й наче гумовий, міцний стан...

— Що це ви замислились? Обідатимете?

Огрядна молода жінка стояла на порозі. Хмиз глянув і засміявся. Він напіводягнений стояв біля столу, тримаючи в одній руці годинника, а в другій книжку.

— Давайте, бо шамати хочу—страсть!..

Жінка посміхнулась.

— Де ж, учора не вечеряли! А мій казав, наче хтось приїхав копальні зачиняти, чи що?

— Ні, дядино, то дурне,—в голос, а в голові побігло інше. Напевне Шатіл приїхав. Як це я забувся? До контори ж телеграма прийшла.

Він кваплючись попоїв, глянув на годинника: було пів на другу, ще раз зиркнув у книжку. Там, де написано „третя штольня“ стояло:

— 116,7 саж.

Й попростував на роботу.

Висипи такі самі, як і що-дня. Ще здалеку видно штемплі, робітника, що скидає породу й чути тарахкотіння вагончиків.

Над сторожкою маленьке сіре пасмо диму.

— Оксана мабуть обід готує—чомусь майнуло в голові, а в уяві міцний стан, одягнений у ватянку, сині очі, що завжди сміються. Обличчя Хмиза, наче хто намазав маслом, розпливлося, стерлися риси й він посміхаючись поліз у третю штольню.

З другої штольні, примруживши очі на світло, вийшли: Шатіл, Єфимів, Бондарьов, Королевський.

— Товариші, я мушу з вами тут, на місці поговорити.

Беручись за клямку сторожки, їдко посміхаючись до Єфимова, промовив Шатіл. Четверо їх зайняли усю сторожку. Оксана глянула на Шатіла й вийшла.

— Наче панський пес із бантиком,—подумала вона й засміялась.

Шатіл нервово крутив пальцями кінці краватки, дивився на Оксану, що спиною стояла до вікна.

— А стан у шельми класичний.

Завруд набивав люльку з свого незмінного гумового капшука, байдуже дивився в стелю. Бондарьов увесь напружився, наче кішка перед стрибком. Один Королевський розгублено посміхався.

— Я віддам вас під суд,—рвучись у голосі, почав Шатіл. Ви зіпсували, зірвали весь виробничий план комбінату. Чому раніше не повідомили, що друга штольня порожня? Ви вибрали целики, нову нарізку. Це ж безгосподарність!—звернувся до Єфимова.

— Я раніш вам казав, що ви нездатні працювати, не вмієте, розумієте, не вмієте... А вам, партійцям—сором. Допустити до цього, ви ж знали, знали... Це—контр-революція...

Краватка колихалась на грудях, обличчя червоне й на лобі великі краплинки поту.

— Товаришу Шатіл, ви помилились, не все таке страшне, як здається. Мовчали тому, що були причини. Здобичу ми давали за планом, навіть без геологічної розвідки,—Єфимов підкреслив це, ріжучи рукою повітря—запаси штольні не вибрані,—з убійчим спокоєм закінчив він.

— Що ви мені перечите? Вчити мене будете. Ось мій наказ: залишити 20 чоловіка робітників у чотирьох штреках першої штольні. Решту робіт припинити.

Бондарьов хрипко засміявся.

— Товаришу техкер, ми вашого наказу не виконуватимемо, а оскаржимо через губком і спілку.

— Так, так—підтвердив Королевський.

Шатіл одразу зблід, відчув, що в горлі пересохло й вигукнув.

— Від сьогодні ви звільнені!

Вискочив із сторожки й прикипів біля порога. Навколо сторожки на штемплях сиділи робітники, дві зміни чекали кінця наради. З кузні, з козирка штольні посунули ті, що грілися й півколом оточили Шатіла.

— Товаришу техкер, ну, як? Робитимемо, чи що?..

— Де рудком?

— Королевського!

— Товаришу техкер, а де ліктричество, ви ж той раз обіцяли?

Питання сипалися з усіх боків, кожен намагався перекричати другого, а над усім висіло:

— Робити чи ні?

За техкером вийшла решта і Королевський оголосив надзвичайні збори робітників відкритими.

— Слово для відповіді має Єфимів.

... Думан перевірів, чи вся зміна вийшла, чи не трапилось чого, облазив усі забої, грабовки, штреки й тихою ходою плівся на зовні.

В забої дві штольні, стиснув запалені губи, язиком злизав згагу й їй вилаявся. Далі не витримав, вбрав голову в плечі й застогнав.

— Зрадили, безплідні... шепотів, схлипуючи. Зразу по-старечому занили кістки, почув, як старість добрим скачком скочила на плечі й гне, гне, далі висотує рештку віри й сили.

— Подам заяву, щоб звільнили.

Обличчя враз злиняло, стало жовте, згасли чорні вогники очей, волосся розкуйовджилось (кашкет згубив десь у забої), руки тримтіли, їй від цього бліде світло кидало чудні тіні на світлі копи...

...Кінчав промову Королевський.

— Товариші, в-останнє нагадую вам, що припинення роботи тимчасове, а по весні, як казав товариш Шатіл, геологічна розвідка винайде нові поклади. Тоді знову розвинемо роботу. Ви ж не малі, мусите знати, що нам пани залишили те, що вибрали, а тепер треба шукати нового. свого...

Шатіл прислухався до слів промовця. Ніколи не чекав, що Бондарьов, Єфимів, Королевський заспокоюватимуть робітників. Коли він вискочив із сторожки й став віч-на-віч із робітниками, жах охопив його.

— Ці дикуни могли роздерти.

Але зараз у відповідь власній думці він посміхнувся. Королевський замовк. Юрба мовчала, і враз, наче хто протяг розпеченою штабою, вона зашипіла, зашкварчала.

— Брешете ви всі!

— Королевський продався!

— Стерво, забой забув!

— Комісію з нас, бо не всі старі розробки вироблені.

— Це Шатілова лавочка!

Останній вигук злив збори в одно ціле й вони посунули до Шатіла. Королевський намагався перекричати юрбу, Бондарьов глянув на козирьок штольні й застиг. Зі штольні вийшов Думан.

— Він, як смерть. Знак загибели,—завихрила в голові думка.

— Ми не кинемо роботи!

— На зиму роцитувати? Сніг їсти?

— Не по закону!

— Лядово здобичею перегнали, так закрити!

Голос Королевського втонув у вигуках. Юрба грізно дивилась розлютованими очима на них. Ще півгодини назад вона відчувала, що працю припинять і була спокійна, а зараз роздратована—ладна була на комусь зігнати жах безробіття.

— Ще трошки й амба Шатілу!—ехидно подумав Єфимів.

...Хмиз червоний, з краплинами сліз на віях, вискочив із третьої штольні. Глянув на висип: люди чорними крапками мов комашня метушились по ньому; нерозбірливий галас став у повітрі. Хмиз з усіх сил побіг до другої штольні. Коли прибіг на висип, над юрбою замайо-ріли біги.

— Хлопці!..—Нічого не розуміючи, ледве витиснув із себе вигук Хмиз. Стояв засапавшись червоний поміж робітників. Шатіл, що втік у сторожку, не витримавши люті робітників, блідий визирав із напіврозчинених дверей.

— Хлопці... на 117 сажні... на 117...—засапавшись гукав Хмиз—

— Завал!—вигукнув хтось і наче по команді всею масою робітники посунули до третьої штольні.

В руках біги, лопатки і в кожного застигла рішучість.

— Врятувати товаришів.

— Стійте!—надриваючи голос, вигукнув Хмиз. Робітники зупинились і здивовано втопили розгублені погляди в Хмиза.

Ці погляди, наче склали думки в щось зв'язане, суцільне.

— В третій штольні, хлопці... На 117 сажні півторааршинний поклад галок!

Тиша. Мертва тиша. Чути було, як з висипу скотився камінчик.

— Тепер, товариші, до праці. Ніякого припинення й скорочення!—спокійно закінчив Єфимів.

* * *

Хмиз розливав гас, наливаючи в лампи другої зміни. Руки тримтіли, він що-разу заливався задиркуватим переможним сміхом. Думан, згорбившись, потирав руки і в очах знову запалились чорні блискучі вогники борні й перемоги.

Начальство оглядало шахту.

...Після зміни в штольнях висить важкий чорний чад. У третій штольні, по канавці до „тріщини“ тихо дзюрчала вода. В світлі лампи ввесь забой іскрився різноманітним блиском, райдугою переливався. Третя штольня з водою принесла галки, й вони на ввесь забой випинались чорними кульками.

А на висипі в сторожці Хмиз пригортав Оксану й обоє пашили буйною радістю життя.

Миронів зизом зиркав на вікно своєї сторожки й посміхався.

— Молодість...—і знову стало боляче, що донька—все, що лишилось од минулого,—підє з кимсь, зникне для батька, а йому лишить самі спогади.

Взяв болта й задзвонив тужливо. На виднокрузі жаринками вікна.

Примітка. Біга — кайло; копи — „крень“; штемпі — „стойки“; галки — фосфорит. Шихта — шар, поклад.

РУКИ

По напівзруйнованому ганкові рубленої хати, що стояла край яруги близько міста Вайнзберг у штаті Огайо, нервово ходив маленький грубенький чоловічок. Через довгу ниву, засіяну конюшиною, але порослу жовтим бур'яном, він міг бачити шлях, яким проїздила підвода, повна збирачів ягід, що повертались із поля. Хлопці та дівчата—ягідники голосно сміялися і кричали. Хлопець у синій сорочці стрибнув із воза, намагаючись стягнути за собою дівчину; вона верещала та жартівливо протестувала. Ноги хлопця здіймали на шляху куряву, й порох цей плив перед лицем сонця, що заходило за обрій. Над полем пролунав тонкий дівочий голос...

— Ей ти, Уїнг Бідльбом, зачеши своє волосся, воно падає тобі на очі, гукав голос до лисого чоловіка, чиї руки гладили білого голого лоба, ніби впорядковуючи пасма розкуйовдженого волосся.

Чоловік, що його звали Уїнг Бідльбом, мало звернув на це уваги. Раз на все переляканий, завжди охоплений цілою масою душевних вагань, він ще до цього часу вважав себе лише за частину життя того міста, де він жив двадцять років тому. З усіх мешканців Вайнзбургу він зійшовся тільки з одною людиною. Це був Джордж Вілард, син Тома Віларда, власника нового отелю. Лише його одного він вважав за свого приятеля. Джордж Вілард був репортером „Вайнзберзького Орла“. Інколи ввечері він приходив дорогою до будинку Бідльбома. Тепер старий крочив ганком, його руки нервово рухались—він сподівався, що його молодий друг завітає до нього на цей вечір. Після того, як віз з ягідниками проїхав, Бідльбом пішов полем через високий бур'ян і перелазячи через паркан, боязко оглянувся на місто—одну хвилину він стояв так, потираючи руки, й дивився в обидва кінці міста, але раптом, жак охопив його й він кинувся назад додому, щоб знову ходити своїм ганком.

В присутності Джорджа Віларда, Бідльбом, що вже двадцять років був загадкою міста, тратив свою боязливість, і його таємниче ество, затоплене в море думок, впливало на поверхню. Поруч із молодим репортером він насмілювався пройти при денному світлі по Мен-Стріт*), або ходив по своєму ганкові, надхненно розмовляючи. Низький голос, що завжди тримтів, голоснішав та гострішав. Зігнута постать випростовувалася і здригаючись, мов риба, що її знову кинуту у воду, він починав говорити, намагаючись втілити в слова думки, назбирані за час його довголітньої мовчанки.

Бідльбом багато розмовляв руками. Тонкі виразні пальці, що завжди були в русі, завжди намагались схватитись у кешені або за спиною,—з'являлися й ставали ніби двигунами машини його висловлювання.

Оповідання про Уїнга**) Бідльбома, це оповідання про руки. Їхня постійна рухливість, подібна до тримтіння крил птаха, замкненого в клітку, дала йому це ім'я. Якийсь невідомий міський поет придумав це. Руки не давали спокою своєму власникові. Він завжди намагався схвати їх і здивовано дивився на невиразні руки інших людей, що робили в полі недалеко від нього, або проходили дорогою, підганяючи сонні підводи.

Коли Бідльбом розмовляв із Вілардом, він стукав кулаками об стіл, або стіни. Ці рухи заспокоювали його. Коли ж у нього з'являлось

*) Головна вулиця.

**) Уїнг—крило.

бажання говорити підчас прогулянки в полі, він підходив до тину і, запально стукаючи руками по ньому, починав говорити з попередньою легкістю.

Оповідання про руки Бідльбома варто окремої книжки. Складена з співчуттям, вона зачепила б багато дивних прекрасних властивостей загадкових людей. Це робота для поета. Але в місті, де жив Бідльбом, руки звертали на себе увагу лише їхньою зручністю. Бідльбом міг за день своїми руками нарвати сто сорок кошичків полуниць. Руки були його особливою ознакою, вони стали для нього джерелом слави. І вони робили ще загадковішою й без того таємничу особу. Місто пишалось руками Уінга Бідльбома так само, як пишалось новим кам'яним будинком банкира Іойта або рудим жеребцем Ведлера Майєра—Тоні Тіпом, що виграв на гонках у Клеверланді.

Що до Джорджа Віларда, то він вже декілька разів хотів спитати про руки. Часами цікавість охоплювала його. Він почував: є якась причина, що примушує їх дивно рухатись та часто ховатись у кешенях, або за спиною; лише його пошана до Бідльбома, що весь час зростала, змушувала його стримувати свою цікавість.

Одного разу він уже був готовий спитати його. Літнім днем вони ходили полями й зупинилися, щоб сісти на зарослу травною лаву. Бідльбом цілий день говорив із захопленням, і тепер, зупинившись біля тину, стукаючи, ніби величезна жовна, по горішній дошці, почав кричати на Віларда, кленучи його за те, що він піддається впливові людей, що оточують його. „Ви руйнуєте самого себе“,—кричав він.—„У вас є натяк до мрійливості, але ви боїтесь цього. Ви хочете бути подібним до інших людей. Ви слухаєте, що вони говорять і намагаєтесь наслідувати їх“. На порослій травною лавці він намагався вернутися до цієї самої теми. Його голос набув м'якості й він з задоволенням поглядом почав говорити, як людина затоплена в думки.

В своїх думках Бідльбом почав малювати перед Вілардом образ. На цьому образі люди знову жили в золотому чабанському віці. Через зелені полонини країни проходять і проїздять верхи стрункі юнаки, збираються разом, біля ніг старого чоловіка, що сидить під деревом у садочку та промовляє до них.

Уінг Бідльбом усе більше захоплювався. Й ось він забув про свої руки. Поволі він підніс їх і поклав Вілардові на плечі. Щось нове й сміливе з'явилося в його голосі підчас цієї розмови. „Ви повинні забути все те, чого вас вчили“,—говорив старий.—Ви повинні почати мріяти з цього дня, повинні заткнути собі вуха, щоб не чути реву голосів.

По деякій мовчанці Бідльбом зупинив довгий та серйозний погляд на Джорджі Віларді. Його очі горіли. Він знову простягнув руки, щоб попестувати хлопця, але зараз же жах покрив його обличчя.

Конвульсивно тримтячи всім тілом, він підвівся і сховав руки глибоко в кешені штанів. Сльози виступили на його очах.

— „Я мушу піти додому. Я не можу більш говорити з вами“—нервово сказав він.

Не обертаючись назад, старий швидко зійшов з горбка й пішов лукою, залишаючи зніяковілого та наляканого Віларда. Тремтючи, хлопець встав та пішов по дорозі, що вела до міста. „Я ніколи не спитаю його про руки“, думав він, згадуючи про жах, що бачив в очах Бідльбома. „Тут щось недобре, але я не хочу знати, що це таке. Його руки мають щось спільного з його жахом до мене і взагалі до кожного“.

Й Джордж Вілард мав рацію. Коли ми заглянемо в історію цих рук, ми це побачимо. Може ця історія схвилює поета й він розповість

чудове оповідання про руки, що були для нього прапорами, які тримали й обіцяли.

Замолоду Уїнг Бідльбом був шкільним учителем в одному місті в Пенсільванії. Тоді його ще не знали як Уїнг Бідльбома. Справжнє його ім'я було Адольф Майерс, і як Адольфа Майерса його любили учні.

Адольфа Майерса сама природа призначила бути вчителем молоді. Він був одним із тих рідких незрозумілих осіб, що керують людьми силою такою ніжною, що вона здається слабкістю. В своїх почуттях до хлопчиків, якими вони піклуються, ці люди нагадують вишуканих жінок в їхньому коханні до чоловіків.

Але це все занадто брутально висловлено. Для цього треба поета.

Зі своїми учнями Адольф Майерс гуляв вечорами, або сидів із ними на східнях школи, розмовляючи, тим часом, як вечірні тіні навівали думки. Його руки рухались, ніжно гладючи рамена дітей, граючись їхнім волоссям. Коли він говорив, його голос набував ніжності та мелодійності—в ньому також була ласка й, таким чином, голос його й рухи його рук,—його пестощі, були частиною намагання примусити учнів мріяти. Ласкою, що була в його пальцях, він висловлювався; під цією ласкою, сумніви та недовір'я зникали з голів його учнів і вони теж навчалися мріяти.

І раптом,—трагедія. Один ненормальний учень закохався в молодого вчителя. Вночі на ліжкові він уявляв собі несотворені речі, а ранком розказував їх як факти. Неймовірні, огидливі обвинувачення сипались з його обвислих уст. Місто здригнулося. Приховані, темні підозріння, що вже раніш приходили декому в голову, перетворилися в певність.

Трагедія швидко розв'язалася. Тримтючих хлопчиків стягнули з ліжок і почали розпитувати.—Він обіймав мене—говорив один.—Його руки завжди бавились моїм волоссям,—додав другий.

Раз по обіді, один із громадян міста, шинкар Генрі Бредфорд, підійшов до шкільних дверей. Викликавши Адольфа Майерса на подвір'я школи, він почав бити його кулаками. Коли його сухорлявий кулак влучив учителеві в обличчя, він ще більш озвірів.

— „Я навчу тебе, як обіймати мого сина, худобино!“—ревів шинкар, стомившись бити Майерса, та почавши валяти його по землі.

Адольфа Майерса вигнали з міста вночі. З лихтарями в руках декілька людей підійшло до шкільного будинка, де він жив сам. Наказали йому одягатись та виходити. Йшов дощ. Один із людей тримав у руках мотузку. Вони мали намір повісити вчителя, але щось в його постаті,—маленькій, білій та нещасній—торкнуло їхні серця й вони дали йому змогу втікти. Але коли він тікав од них у темряві, вони розкаялись у своїй слабості й побігли за ним, кидаючи ломаками та камінням—у постать, що верещала та бігла все швидше та швидше в темряву.

Двадцять років жив Адольф Майерс у Вайнзбурзі. Йому було сорок років, а виглядав він на всі шістдесят п'ять. В його була у Вайнзбурзі тітка, чорнозуба стара жінка, що розводила курчат, і з нею він жив, поки вона не вмерла. Після події в Пенсільванії, він був хворий цілий рік, а після одужання працював на полі, йдучи боязливо на роботу й ховаючи свої руки. Хоч він і не зрозумів того, що трапилось, але почував, що повинен стидатись своїх рук. Бо батько хлопця кричав йому скільки разів про його руки... „Тримайте руки при собі“,—гримав шинкар на шкільному подвір'ї.

Уїнг Бідльбом ходив по своєму ганкові, аж доки не зайшло сонце й дорога за полями загубилась у сірих тінях. Тоді він зайшов до хати,

відрізав кусень хліба, намастив його медом і повечеряв. Коли замовк гуркіт вечірнього потягу, що віз вагони, навантажені сьогоднішнім збором ягід, і ніч затихла,—він знову вийшов, щоб походити по ганкові. В тямряві він не бачив своїх рук і тому заспокоївся. Після того він вимив той нечислений посуд, що залишився після його вечері й почав роздягатись, розіклавши свою постіль біля дверей, що виходили на ганок. Декілька крихот білого хліба лежало біля столу на чисто вимитій підлозі; поставивши лямпу на низький стілець, він почав збирати ці крихти й підносити їх до рота, одну за одною, з неймовірною швидкістю. При світлі лампи схилена постать біля столу нагадувала священика, що правив службу в своїй церкві. Нервові виразні пальці, що миготіли при світлі лампи, здавалися пальцями, що швидко перебирають пацьорки в молитві.

Переклав з англійської *Семен Кау*